

Mikszáth Kálmán két ismeretlen kézírata (1893, 1900)

Bíró-Balogh Tamás

balogh.tamas.02@szte.hu

SZTE JGYPK Alkalmazott Pedagógiai Intézet

Mikszáth Kálmán (1847–1910), a magyar prózaírás egyik legnagyobb mesterének jelentősége nemcsak novelláival, kis- és nagyregényeivel mérhető, de a közbeszédben kevesebbet emlegetett publicisztikájával is. Viszont kevés cikkének kézírata maradt az utókorra. Nemrég azonban előkerült két olyan autográf, amely Mikszáth sajtóban megjelent cikkeinek nem publikált részzeit tartalmazza. Ezek ismertetése és elemzése pedig megmutatja a publicista Mikszáth gondolkozásmódját, írói gyakorlatát.

Kulcsszavak: *Mikszáth Kálmán, Munkácsy Mihály, Kézdi-Kovács László, sajtótörténet, kézirat*

Mikszáth Kálmán (1847–1910), a magyar prózaírás egyik legnagyobb mesterének jelentősége nemcsak novelláival, kis- és nagyregényeivel mérhető, de a közbeszédben kevesebbet emlegetett publicisztikájával is. Mikszáth élete végéig hírlapíró és -szerkesztő is volt, jellegzetes alakja az ún. újságba író/publikáló írónak. A modernizáció emberének gondolatait, problémáit fogalmazta meg tárcáiban, cikkeiben – az egyre polgárosuló olvasók számára.

Kevés cikkének kézírata maradt az utókorra. Ez persze korjellemző: a szerzők ekkor még kéziratban adták le cikkeiket a nyomdának, így az egyetlen példányban létező autográf az esetek legnagyobb részében a szedés és a nyomtatás után – fölöslegessé válva – megsemmisült; egyszerűen kidobták.

A most előkerült két Mikszáth-kézirat azért maradhatott fenn, mert nem kerültek nyomdába. Ugyanakkor éppen ezért sok tekintetben „érdekesebbek” is, mint ha megjelentek volna.

1

Az első kézirat a Szőnyi Antikvárium 2022. november 19-én tartott árverésén került kalapács alá, 282. számú tételként. Leírása szerint Mikszáth „autográf, tintával írt sorai, melyek nyomtatásbeli megjelenését nem tudtuk azonosítani. A 7 soros szöveg egy esszé 9. része, Mikszáth (1889. dec. 3-iki?) országgyűlési képviselői karcolatából. ([...]) A képviselő Vályi Árpád volt, valószínűleg az 1889. december 3-ai karcolat egyik része a fenti kézirat, ugyanis az aznapi karcolatban van szó Tisza Kálmán miniszterelnök

ruhájáról és Vályi Árpád felszólalásáról. (...) A 130 × 140 mm. méretű, félbehajtott, sérült, felül tépett papírlap Mikszáth Kálmán írásával még így, töredékesen is becses.”

Jogos a tételleírás beismerése, mely szerint a sorok nyomtatásbeli megjelenését nem tudták azonosítani, mert soha nem jelentek meg. Azonban az, hogy Mikszáth melyik publikált cikkébe szánta őket, azaz jelen kézirat Mikszáth mely írásának egy töredékes fogalmazványa, azonosítható.

A kéziraton Mikszáth fekete tintás kézírásával, betűhív olvasatban, ez szerepel:

[Egy azonnal kihúzott sorkezdet.]

Valyi ~~ra-nezett~~ észrevette ezt es csak egyre beszelt tovább beszelt...

[Egy mondatkezdő szó azonnal kihúzva, majd két mondatkezdő szó azonnal kihúzva, végül az egész együtt is áthúzva.]

[Két-három mondatkezdő szó azonnal kihúzva, ezek közül az utolsó: után.]

Valami rejtelyes csodálatos volt a miniszterelnök viselete

– Talan megis valóság van – mondik [?]

Meg aztan az ules utan kisult hogy egy kis bogar maszott az inggallerja alá

Azaz átírt helyesírással a „végleges” szöveg:

Vályi észrevette ezt és csak beszélt, tovább beszélt...

Valami rejtélyes, csodálatos volt a miniszterelnök viselete.

– Talán mégis válság van – mondik [?]

Még aztán az ülés után kisült, hogy egy kis bogár mászott az inggallérja alá

Bár a szöveg ebben a formában nem jelent meg, egyes motívumaiból és nyelvi fordulataiból (pl. a képviselő csak beszélt és beszélt, majd észrevette a hatást, illetve a miniszterelnök mozgolódik, mert egy „bogár” mászott „az inggallérja alá”) meg lehet találni, hová készült. A K. M. szignóval jelzett, „Katánghy Menyhért” álnéven publikált Mikszáth-cikk *Egy képviselő levelei az országgyűlésről. Ötödik levél* címmel jelent meg a *Pesti Hírlap* 1893. október 10-i számában, a 3. oldalon. 1896 óta szerepel Mikszáth köteteiben (elsőként: Mikszáth Kálmán *Munkái*. Bp., 1896. 12. köt. *Nagyságos Katánghy Menyhért országgyűlési képviselő úr levelei*, 139–146.), és megtalálható az író műveinek kritikai kiadásában is (Mikszáth Kálmán *Összes művei* 82. *Cikkek és karcolatok XXXII. 1893. január–1893. december*. Sajtó alá rend.: Sz. Garai Judit és Rejtő István. Bp., 1988. Akadémiai. 152–157.).

A tételleírás szerint sejtett 1889-es keltezés tehát négy évvel későbbi, 1893-ra módosul, és így máris nem Tisza Kálmán, hanem Wekerle Sándor miniszterelnök inggallérja alá bújt be a fránya kis bogár.

A most előkerült szövegrész cikkbeli előzményei ezek:

„Az ülés végén Vályi Árpád szólott, lankasztón álmatagon. Vályi Árpád *a szabadság szónoka*. Ti. olyankor élvez a képviselő legtöbb szabadságot, ha ilyen szónok

dolgozik. Ilyenkor lehet fennhangon beszélgetni a szomszédokkal, ki lehet menni a buffetbe, a lelkiismeretünk nem háborog, ha egy szivart kiszívunk, ha pedig bent vagyunk, végezhetjük a dolgunkat a miniszterekkel (azok nem vágnak savanyú arcot, hogy zavarjuk), nézdelődhetünk a női karzaton. (...) A szabadság szónoka csak beszélt, egyre beszélt, a válaszok veszélyes voltát festette, a haza bajait, fenyegette a kormányt.

A mamelukok csendesen, közömbösen hallgatták, ki ásított, ki sóhajtott, ki lekönnyökölt a padra és szendergett.

Csak egyetlen ember figyelt, a miniszterelnök. Nyugtalanul mozdult meg székén, olykor összerázkódott, kapkodott a nyakához izgatottan.

A körülülők csodálkozva kérdezték:

– Ingerel talán a beszéd, kegyelmes uram?

– Dehogyan – szólt a kormányelnök mosolyogva – hanem valami bogár vagy légy mászott az inggallérom alá.”

Innen folytatódott volna eredetileg a cikk a most előkerült kéziratlapon olvasható variánszal, hiszen ennek lett volna egyenes folytatása az autográf első mondata:

„Vályi észrevette ezt és csak beszélt, tovább beszélt... „

Azonban Mikszáth meggondolta magát. Vélhetően azért, mert rájött, a bogár újabb említése már önismétlő poén lenne, korábban már elsütötte. Ezért elvetette a megírt szövegrészt, és másképp folytatta; ezt a 9. beszámozott oldalt eldobta (ma úgy mondanánk: kukázta), és egy újabb 9. oldalt írt hozzá: ez lehetett/lett a cikk ma ismert – rövidre zárt – befejezése:

„De Vályi Árpád észrevette a roppant hatást Wekerlén és most már még annál inkább beszélt, beszélt...”

*Szerető férjed
Katángy Menyhért.”*

Majd jön a levél fő tartalmához (országgyűlési beszámoló) nem kapcsolódó, négybekezdésnyi utóirat, a cikk ma ismert lezárása.

Azaz Mikszáth írás közben rájött, hogy a kevesebb több, és egy sokkal erősebb csatánál tette nevetségessé a képviselőt, akinek ugyan a kézíraton rosszul írta a nevét, de Vályi Árpád (1860?–1902) nevének írásmódját illetően a korabeli sajtó is ingadozott. Mindenesetre itt a nyomdai szedő javíthatta. Azt pedig csak sajnálhatjuk, hogy Mikszáth tolla jól fogott, és az azonnali javítással kihúzott sorok nem olvashatók; általuk még többet tudnánk meg Mikszáth nyelvi gondolkodásáról.

2

A második kézirat az antikvárium.hu 2022. október 23-án záródott, 17. Dedikált könyvek és kéziratok online árverésének 141. számú tételeként cserélt gazdát. Szintén Mikszáth egy publikált cikkének töredéke, olyan fogalmazvány, amely végül is nem jelent meg.

A három rövid bekezdésnyi szöveg betűhív olvasatban, áthúzásokkal jelölve a kihúzott részeket, így szól:

A halál nem vehette a Munkácsyt =²

A betegség letéperzte Munkácsyt, de a hall el nem vehette. A halal csak visszaállította a rangjába. Tegnap előtt egy esztelen bargyu volt, ma messze világra-szoló lángész

A halal mar nem érinthette kellemetlenül [olvashatatlan szó]. Hiszen a halal ő neki nem arthatott. A halal jött mint az ő tisztelője es véget vetett a betegségének es nyomban visszaállította az elobbi rangjat; tegnap előtt egy esztelen bargyú volt, ma újra vilagra szolo lángész.

Azaz mai átiratban:

A halál nem vehette a Munkácsyt =²

A betegség letéperzte Munkácsyt, de a halál el nem vehette. A halál csak visszaállította a rangjába. Tegnap előtt egy esztelen bárgyú volt, ma messze világra szóló lángész

A halál már nem érinthette kellemetlenül [...]. Hiszen a halál ő neki nem árthatott. A halál jött mint az ő tisztelője s véget vetett a betegségének és nyomban visszaállította előbbi rangját; tegnap előtt egy esztelen bárgyú volt, ma újra világra szóló lángész.

Bár csak töredék, témája miatt könnyű azonosítani, hogy a Munkácsy Mihály halálára (1900. május 1.) írt cikkről van szó, annak is a befejezéséről. A *Férfinézőben* című tárca ismert – és többször is hivatkozott – írása Mikszáthnak, egyrészt a festő személye miatt, másrészt mert Mikszáth benne – egy Munkácsy-festmény keletkezéstörténetén belül – a festő egy szegedi (és csengelei) utazását elevenít föl; ezért a cikk az ún. Szegedkutatásnak is témája. Így hát nem véletlen, hogy az eredetileg budapesti napilapban

(Pesti Hírlap, 1900. máj. 4. 1–4.) megjelent tárcát átvette a szegedi sajtó is (Szegedi Napló, 1900. máj. 5. 1–4.).

A könnyebb érthetőség érdekében célszerű idézni a kéziratok szöveg mondatainak végső változatát és előzményeit:

„Egyre rosszabb hírek jöttek Párisból, így van, úgy van Munkácsy. Nem tud festeni. Aztán még rosszabb hírek: beteges. És még rosszabbak: tébolydába vitték.

Nem volt már többé a diadalmas, dicsóségtől beragyogott művész. Csak rom volt már. Nem irigyelte többé senki, csak sajnálta. Az volt a neve: a szegény Munkácsy.

Aztán még lejjebb ment, lejjebb... lejjebb. Már meg nem ismeri a feleségét sem. És még lejjebb. Már dühöng, és még lejjebb, már csak fekszik ágyában tehetetlenül és vigyorog, mint egy állat.

No és most már tegnap óta nem is vigyorog, komoly, dermedt és mozdulatlan. — Az utolsó hang vagy nyögés is kiröppent ajkán, mert értelmes szava bizonyosan nem maradt egy se, elköltötte mind, s mikor most már végre lejjebb ment, mert megszűnt, egyszerre megint csak ott van, ahol volt. Most már megint nem a szegény Munkácsy, hanem megint a »nagy« Munkácsy.

Mert a halál nem árthatott már neki. Jött ez egyszer nem mint hóhér, de mint patrónus. Véget vetni a betegségének s helyreállítani a rangját.

Tegnapelőtt még egy esztelen bárgyú volt, ma megint világraszóló lángész.”

A megjelent cikk utolsó két bekezdésében nem nehéz felismerni a kéziratban található sorokat – illetve azok másik megfogalmazású változatát.

És éppen ez teszi fokozottan érdekessé az autográfát. Betekintést enged Mikszáth írói műhelyébe, az alkotási folyamatba, megmutatja az író (nyelvi) gondolkodását, láthatóvá válik általa a gondolatok belső hintázása.

A kéziratban három (!) variációt találunk arra, ahogy Mikszáth nekiugrott cikke lezárásának. Az első változat mindössze egysornyi, az író ott megakadt, áthúzta, újra kezdte. A második és harmadik próbálkozás már több mondatból áll – de végül egyikből sem lett a cikk vége. A végleges változat e két utóbbi fogalmazvány részleteinek felhasználásával egy negyedik lett – az, amelyik a *Pesti Hírlap*ban olvasható. (És nyilván egy másik, külön lapra írta, a gondolkodási-fogalmazási folyamat végén, immár tisztázatként.)

Jól látható, ahogy Mikszáth „birkózik” a nyelvvel és a mondanivalóval, a téma – egy barát halála – láthatóan nem könnyű. Méltó lezárást igényel. Ezt mutatja az is, hogy három változatban is megtalálható egyetlen mondat, a biztos pont, ami lényegileg nem változott első megfogalmazása után. Ez a mondat pedig az utolsó, az ellentétezésre épülő „poén”. Vélhetően ez a lezárás volt meg legelőször (az írók az utolsó mondatot gyakran korábban tudják, mint az azt megelőzőket: eleve csattanóban, frappáns, „ütős” lezárásban gondolkoznak), erre volt a gondolatmenet kipoentírozva – ezért is kapott a megjelent cikkben önálló bekezdést. Mikszáth itt – jól láthatóan – ez utolsó mondat elé írta sorait, az utolsó mondatot készítette elő velük.

*

A két kéziratörredék közös jellemvonása még az is, hogy valaki összegyűjtötte őket. Mindkét lap alján ugyanis ugyanaz a kézírás olvasható. Az 1893-as lapon ez: „Mikszáth Kálmán eredeti kézírása”, az 1900-ason pedig ez: „Mikszáth kézírata Munkácsyról. (A tárca befejezése kétféleképen.)”

Nyilvánvalóan egy későbbi tulajdonos feliratozta így gyűjteménye számára a két aláírás nélküli autográfot. Azaz szerzői aláírás nélkül is felismerte a két kézírást (vagy tudta róluk, hogy kitől származnak), és fontosnak tartotta őket megőrizni.

Utólag sikerült őt is azonosítani. A két Mikszáth-kézirat egykor Kézdi-Kovács László (1864–1942) festő, műkritikus gyűjteményét gyarapította. Kézdi-Kovács 1893-tól a *Pesti Hírlap* képzőművészeti kritikusa volt, a lap képzőművészeti rovatát vezette, a kritikák mellett karcolatokat, tárcákat, más cikkeket is írt a lapba. A képzőművészet mellett az irodalom szintén érdekelte, és – ahogy a nekrológiájában írták róla – „a kritika mellett az irodalom más terén is kimutatta hivatottságát. Évtizedekkel ezelőtt *Halálmadár* című színművével lépett nyilvánosság elé. Ő dolgozta át Barabás Miklós emlékiratait, néhány évvel a világháború után *Fájdalom könyve* címmel verseskötete jelent meg. Ebben Lóránt fiának állított szép emléket, aki a világháborúban hősi halált halt. Néhány évvel ezelőtt *Isteni művészet* című könyvében összefoglalta mélyenjáró és érdekes művészetfilozófiai szemléletét” (*Kézdi-Kovács László meghalt*. *Pesti Hírlap*, 1942. jan. 8. 5.).

1893-tól kezdve tehát – leszámítva azt a kétéves periódust, amikor Mikszáth az *Országos Hírlapot* (1897–1899) szerkesztette – a kritikus és az író másfél évtizeden keresztül közvetlen munkatársak voltak a *Pesti Hírlap*nál. Mikszáth, tudjuk, ekkor már nem a szerkesztőségi szobában dolgozott, hanem otthon – de pl. az országgyűlésből hazafelé tartva be-betért a redakcióba.

Az irodalom iránt fokozottan érdeklődő és – mint most, hagyatékának szétszóródásakor látható – saját dokumentációja, pl. levelezése mellett mások kézíratait, érdekes papírrégiségeket stb. is rendszerezetten gyűjtő (és ha kell, feliratozó) Kézdi-Kovács tehát vagy eleve Mikszáthtól kapta a kéziratokat, vagy később az esetleg egy asztalfiókban maradt, fel nem használt kézirat-fogalmazványokat mentette meg az enyészettől.